

Виклики міжвоєнного часу

1. ЗМІНИ В РОЗВИТКУ КАПІТАЛІЗМУ. Після завершення Першої світової війни країни Заходу увійшли в період тривалої перебудови класичного буржуазного суспільства з наявністю численних варіантів розвитку. Це спричиняло гострі зіткнення різних політичних сил щодо шляху, який має обрати суспільство. У дискусіях і суперечках між ними вироблявся новий напрямок розвитку Західної цивілізації.

У післявоєнний період країни Заходу охопили проблеми, пов'язані з подоланням розрухи й відновленням господарства. У 1924 р. становище загалом покращилося й розпочалося піднесення економіки. Особливо швидко розвивалися нові галузі промисловості — електротехнічна, радіотехнічна, хімічна, літакобудівна й автомобільна. У виробничому процесі стали застосовувати наукові методи організації праці, нові технічні винаходи, конвеєрне виробництво тощо. Усе це сприяло зростанню обсягів виробництва товарів і продуктивності праці.

Збільшення заробітної плати, зниження рівня безробіття й зростання рівня життя населення сприяло зменшенню соціального напруження, що відображалось у скороченні кількості соціальних протестів.

Світова економічна криза 1929—1933 рр. була масштабною щодо глибини, тривалості та впливу на тогочасне суспільство. Одним із головних проявів кризи стало перевиробництво товарів. Це призвело до банкрутства величезної кількості підприємців у країнах, охоплених кризою, скорочення промислового виробництва майже на 80 %, сільськогосподарського — на 30 %, торгівлі — майже на 70%. Загальна кількість безробітних у країнах Заходу перевищила 30 млн осіб. Були зруйновані цілі галузі економіки. Надзвичайно болючого удару криза завдала дрібним і середнім підприємцям. Через різке падіння рівня життя населення стало більш прихильним до радикальних дій і сил, що до них закликали. Шукаючи шлях подолання кризи, правлячі кола багатьох західних держав зрозуміли, що необхідно посилювати роль держави в процесах регулювання економіки. США, Велика Британія, Франція, Канада й скандинавські країни в результаті ліберальних реформ зробили державне регулювання постійним елементом соціально-економічної сфери суспільства й заклали підвалини «держави добробуту».

Іншу модель подолання кризи уособлювали Італія та Німеччина, де панували тоталітарні режими. У радянській державі, де більшовики встановили тоталітарний режим й оголосили про будівництво комуністичного суспільства, процеси розвивалися інакше. СРСР став єдиною державою, яка, відокремившись від світової економіки, не зазнала кризи й здійснювала в цей час імпортозамінну індустріалізацію.

2. ОНОВЛЕННЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ І КОНСЕРВАТИЗМУ. Ліберальні ідеї мали визначальну роль у формуванні нових поглядів на суспільство, економіку й політичну демократію.

Портрет Джона Мейнарда Кейнса на обкладинці журналу «Тайм»

ПОСТАТЬ В ІСТОРІЇ

У найбільш завершеній формі принципи неолібералізму в економіці були сформульовані британським економістом і соціологом Джоном Мейнардом Кейнсом (1883—1946). Сутність кейнсіанства полягала у визнанні необхідності доповнити традиційні ліберальні засади принципом державного регулювання економічної і соціальної сфер. Саме держава, на його думку, мала забезпечити своїм громадянам необхідний рівень матеріального добробуту.

Дж.М. Кейнс стверджував, що стан економіки країни залежить від рівня купівельної спроможності населення. Тому держава зацікавлена у зростанні заробітної плати працюючих та прибутків непрацюючих категорій населення.

Важливим, на думку економіста, було державне регулювання діяльності корпорацій, трестів та природних монополій.

ТЕОРІЯ «ЕФЕКТИВНОГО ПОПИТУ» ДЖ. М. KEYNSA

Теоретиками неолібералізму (нового лібералізму), або соціального лібералізму, стали англійські мислителі Дж. Гобсон, Т. Грін й Л. Гобхауз, британський економіст Дж.М. Кейнс, німецькі економісти Ф. Репке, В. Ойкне, американські економісти Дж. Кроулі, Дж. Д'юї, Л. Ворд, італійський економіст Б. Кроче та ін. Неоліберали визнавали позитивну роль держави й колективізму в житті суспільства. Вони виступали за зростання регулюючої ролі держави в економіці, щоб створити можливість для реалізації основних ліберальних прав і свобод. Саме вони висунули замість уявлення про «державу — нічного охоронця» нову теорію — про «державу добробуту». Провідне місце в цій неоліберальній концепції держави посідали визнання необхідності реалізувати програми соціальної допомоги незаможним верствам населення, хворим, інвалідам, безробітним, пенсії особам похилого віку; державне сприяння функціонуванню освіти, медицини й житлового будівництва. Держава мала також забезпечити вирішення конфліктів між працівниками і підприємцями. Усе це, на думку неолібералів, сприяло стабільності західних демократій та уникненню революцій.

Саме принципи, сформульовані теоретиками неолібералізму, були покладені в основу програми «нового курсу» Ф. Рузвельта, за допомогою якої він долав наслідки кризи в США.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Уривок із праці Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.)

Вищевикладена теорія... вказує на життєву необхідність створення централізованого контролю в питаннях, які зараз в основному надані приватній ініціативі. Держава повинна буде надавати керівний вплив на можливості споживання (населення — Авт.) частково шляхом відповідної системи податків, частково фіксуванням норми відсотка і, можливо, іншими засобами...

...Не повинні виключатися будь-які компроміси й засоби співробітництва держави з приватною ініціативою для досягнення повної зайнятості. Проте, крім цього, немає ніяких підстав для системи державного соціалізму, яка охопила б більшість економічного життя суспільства. Власність на знаряддя праці не важлива для держави. Якби держава могла визначати запальний обсяг ресурсів, призначених для збільшення виробництва й основних ставок винагороди для власників цих ресурсів, цим було б досягнуто все, що потрібно. Окрім цього, необхідні заходи соціалізації можна запроваджувати поступово, не порушуючи суспільних традицій.

Як, на думку Дж.М. Кейнса, держава мала впливати на економічне життя суспільства?

Суттєвих змін зазнав у міжвоєнний період консерватизм. Раніше він орієнтувався на аристократію, великих підприємців і фінансистів, що прагнули

впливати на державну владу. Тепер консерватизм звернув увагу на селян, дрібних і середніх підприємців, стурбованих невизначеністю, яку несло їм майбутнє. Нові консерватори, не заперечуючи розвитку, вважали, що найкраще з минулого необхідно взяти в сьогодення й майбутнє.

Будь-яка суспільно-політична система, на їхню думку, може змінюватися в багатьох аспектах, але має зберігати наступництво у своїй основі. Суспільно-історичний процес може бути успішним лише за умови поєднання творення нового й збереження спадковості з минулим. У міжвоєнний період консерватори у країнах Заходу прийняли чимало важливих ідей і принципів, які раніше вони заперечували. Зокрема, йдеться про вільні ринкові відносини, виборність органів влади, парламентаризм, конституціоналізм, політичну й ідеологічну багатоманітність.

Шарль Моррас

3. НОВЕ «ОБЛИЧЧЯ» НАЦІОНАЛІЗМУ. Змінився в цей період і націоналізм. Суперечності між проголошуваним державами-переможницями правом націй на самовизначення та його реалізацією в Європі за принципами Версальської системи стали передумовою для появи агресивного, шовіністичного і ксенофобського націоналізму. Ідеологічним обґрунтуванням для нього стали сформульовані в попередньому столітті расистські теорії Ж. А. де Бобіно та ідеологія інтегрального націоналізму, сформульована французькими громадськими діячами цієї доби Шарлем Моррасом та Морісом Барресом.

Ш. Моррас був керівником націоналістичної організації «Французька дія», видавав журнал, де друкував свої праці з теорії інтегрального націоналізму. Він вважав шкідливими для суспільства ідеали Французької революції кінця XVIII ст. — «свобода, рівність, братерство». На першому місці, як стверджував Ш. Моррас, перебувають інтереси національної спільноти, побудованої на «крові і ґрунті». За них мають боротися всі справжні французькі патріоти. Ш. Моррас виступав за відновлення монархії у Франції, створення в країні, за прикладом Італії, корпоративної держави, беззаперечну прихильність католицизму, поєднання антинімецьких й антисемітських поглядів. У 1930-х рр. для реалізації

цих ідей «Французька дія», за пропозицією П. Морраса, утворила озброєні загони «королівських молодиків», які влаштовували окремі силові акції, намагаючись залякати владу й збільшити кількість своїх прихильників.

М. Баррес вважав, що необхідно сприяти пробудженню національної енергії у французької молоді, яка зможе змінити країну. За його переконаннями, особистий індивідуалізм французів має бути підпорядкований національним інтересам. У Франції інтегральний націоналізм став поєднанням націоналізму з монархізмом. Основним твердженням його прибічників було, що лише монархія може задовольнити національні потреби французького народу й дати відповідь на виклики, із якими стикається держава. Французький інтегральний націоналізм перевів націоналізм на новий рівень розуміння. З одного боку, широке розуміння терміна «інтегральний» вказувало на його всеохоплюючий характер, а з іншого, більш вузького, — звертало увагу на той соціальний і політичний устрій, який хотіли встановити інтегральні націоналісти.

Моріс Баррес

Інтегральний націоналізм — різновид націоналізму, прибічники якого вважають ліберальні цінності застарілими, висувають на перше місце національні інтереси певної спільноти та виступають за рішучі й беззастережні дії для їх реалізації.

ЦІКАВІ ФАКТИ

На думку деяких дослідників, інтегральний націоналізм протилежний за змістом відроджувальному націоналізму, що набув поширення в ХІХ ст. в Греції, Італії, Німеччині, Польщі, Україні, Сербії тощо. Відроджувальний націоналізм був притаманний націям, що прагнули створити державу. Практично реалізувати принципи інтегрального націоналізму можливо після здобуття незалежності. На думку дослідника націоналізму ХХ ст. П. Альтера, фашистська Італія та нацистська Німеччина були прикладами держав інтегрального націоналізму. Інтегральний націоналізм як політику, на його думку, характеризують радикальний екстремізм, заперечення індивідуалізму,

права ідеологія, агресивно-експансіоністський мілітаризм та пріоритет держави в усіх сферах життя.

Однією з основних ідей інтегрального націоналізму була національна солідарність, не протистояння, а співпраця всіх суспільно корисних верств через залучення своїх представників до представницьких органів корпорацій. Одночасно із цим можливість існування інших за ідеологією партій категорично заперечувалася. Тобто передбачалися існування єдиної панівної ідеології та повна монополізація політичної влади лише прибічниками інтегрального націоналізму. Інтегральний націоналізм зароджується в боротьбі за незалежність і формується після її досягнення, коли поширюються думки, що для підтримання безпеки, порядку й життєздатності новоутвореної держави необхідний авторитарний правитель або мілітаризація суспільства. Успіхи в такому процесі призводять до виникнення почуття національної переваги, що, у свою чергу, може спричинити формування шовінізму. Держави інтегрального націоналізму, як правило, є тоталітарними — у більшості або в усіх сферах життя їхнього суспільства панівне становище посідає держава.

4. ПРАВИЙ ТА ЛІВИЙ ТОТАЛІТАРИЗМ. Тоталітарні режими, що встановилися в тогочасних країнах Європи, поділяють на праві (Італія, Німеччина) та ліві (СРСР). Вони значно відрізнялися один від одного, але мали певні спільні ознаки:

- зосередження державної влади в певній групі (найчастіше політичній партії), яка править монопольно;
- єдина всеохоплююча мета;
- панування однієї і єдиної партії нового типу;
- поєднання в єдине ціле партії, держави й суспільства;
- політизація всіх сфер життя суспільства;
- фізичний і моральний терор проти проявів будь-якого інакодумства;
- жорстке централізоване регулювання політики, економіки, засобів масової інформації, системи освіти і культури;
- наявність однієї, чітко сформульованої панівної ідеології, що є обов'язковою для всіх;
- поглинання особистості колективом і повне підпорядкування особистих інтересів суспільним (фактично інтересам держави);
- утримання контролю над суспільством за допомогою розгалуженого репресивного апарату;

- культ особи лідера (вождя).

Фашизм із нацизмом та більшовизм стали відповідно правою та лівою альтернативою ліберальній демократії в політичній сфері та поміркованому реформаторству в соціально-економічній сфері життя суспільства. Протягом короткого періоду вони перетворилися з маргінальних груп на впливові рухи, що змогли підкорити величезні маси населення. Виникнення правого й лівого тоталітаризму було спричинено кризовими явищами в суспільстві. Відмінні за сутністю, вони стали спробами подолати кризу й створити нове суспільство. Вони були революційними рухами, оскільки намагалися змінити існуючі системи насильницькими переворотами.

Італійський фашистський пропагандистський плакат

**М'яка композиція з вареними бобами: передчуття громадянської війни.
Художник Сальвадор Далі. 1936 р.**

Основні ідеологічні засади лівого й правого тоталітаризму були несумісними й заперечували одне одному. Прибічники фашизму і націонал-соціалізму на перше місце висували «державу», «націю» і «расу», більшовики — «диктатуру пролетаріату» і «класи». Фашисти і нацисти були противниками матеріалізму, вважали містицизм, несвідоме основними мотивами в діяльності людини, розвитку суспільства, нації та держави. Більшовики, відповідно до

марксистсько-ленінської ідеології, дотримувалися матеріалістичного розуміння історичного процесу. Фашисти і нацисти визнавали приватну власність на засоби виробництва й ринкову економіку, що мали існувати під жорстким контролем держави. Більшовики виступали за ліквідацію приватної власності на засоби виробництва й створення планової державної економіки.

У зовнішньополітичних доктринах фашистів і нацистів чільне місце посідало здобуття «життєвого простору» для розвитку двох народів. Більшовики, дотримуючись інтернаціоналізму, заявляли, що вони є авангардом у боротьбі робітництва за свої права в усьому світі, і під цими гаслами намагалися сприяти «експорту революції» і перемозі комунізму в усьому світі.

5. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В ІСПАНІЇ. Одним із викликів міжвоєнного часу в Європі стала громадянська війна в Іспанії, що охопила країну в 1936—1939 рр. Вона відбувалася між силами уряду республіки, що об'єднував партії іспанського «Народного фронту», і представниками лівих та правих сил, які підтримали заколотників генерала Франсіско Франко. Генералу Ф. Франко на його прохання надали допомогу А. Гітлер та Б. Муссоліні. У роки війни Німеччина відправила на допомогу франкістам 50 тис., Італія — 150 тис., Португалія — 20 тис. військових, а також значну кількість техніки.

У 1936 р. в Лондоні було підписано Угоду про невтручання у справи Іспанії. До неї приєдналися Німеччина та СРСР, однак при цьому вони не припинили надавати допомогу учасникам конфлікту. Республіканський уряд Іспанії придбав у СРСР значну кількість військової техніки та озброєння. До його армії радянський уряд направив 3 тис. радників. Захищати республіку в Іспанії, за різними оцінками, приїхало від 35 до 42 тис. осіб із 54 країн, із яких було сформовано «Інтернаціональні бригади». У війні брали участь українці, причому з обох сторін. Республіканців підтримало близько 1 тис. осіб із Західної України, а на боці франкістів воювали колишні військові УНР.

Війна завершилася перемогою франкістів. В Іспанії встановилася диктатура генерала Ф. Франко, що проіснувала до листопада 1975 р. Під час громадянської війни в Іспанії загинуло близько 1 млн осіб, 450 тис. осіб залишили країну в статусі біженців. Події війни дали можливість Німеччині, Італії та СРСР випробувати в бойових умовах нові зразки військової техніки (літаки, танки тощо) і показати всьому світу, що нова війна буде якісно іншою порівняно з Першою світовою війною.

Диктатор Іспанії генерал Франсіско Франко

ЦІКАВІ ФАКТИ

За 58 км від Мадрида за наказом генерала Ф. Франко в 1940 р. було створено меморіальний комплекс «Долина полеглих», де по обидва боки від величезного хреста поховано залишки 33 872 жертв сторін протистояння в громадянській війні. Висота хреста становить 150 м. До нього веде тисяча символічних сходинок — саме стільки днів тривала громадянська війна. У меморіалі також було поховано Ф. Франко, згідно з його заповітом.

ВИСНОВКИ

- У міжвоєнний період з'явилося розуміння необхідності державного регулювання економічних процесів як важливого елементу будівництва «держави добробуту».
- Тогочасні лібералізм, консерватизм і націоналізм зазнали значних змін порівняно з попереднім періодом.
- Фашизм, нацизм і більшовизм мали чимало спільного (як форми прояву тоталітаризму) і відмінного (як його лівий та правий напрямки).
- Громадянська війна в Іспанії стала складним випробуванням не лише для самої країни, а й для всієї Європи.